

В. М. Дідук

Асистент кафедри політології

Інституту соціальних наук Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова

к. 35, Французький б-р, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

тел. 0 482 68-43-73 (р. т.)

АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАТУСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

У статті розглядається феномен статусної організації політичного життя. Особлива увага приділяється антропологічним аспектам формування політичного статусу. Досліджуються прояви традиційної культури у формуванні статусу суб'єктів політики у сучасних суспільствах.

Ключові слова: політичне життя, політичний статус, політична ієрархія, стать, вік, табу.

Останніми роками в політичних та політологічних колах дуже поширеною стала категорія “політичне життя”. Її вивченням займалися в межах різних напрямів політичної науки такі вчені, як О. Шпенглер, Ф. Ніцше, Г. Лассуел, М. Фуко, О. С. Панарін, В. В. Ільїн, О. І. Демідов. Поява такої категорії є цілком виправданою в світлі двох взаємопротилежних тенденцій: тенденції до гуманізації й тенденції до технологізації політики.

Для сучасної України введення цієї категорії до політичного дискурсу є симптоматичним, закономірним і актуальним. З набуттям незалежності в Україні поступово реабілітується і сама політика як сфера публічного вирішення суспільних проблем. Український політичний процес являє собою яскравий приклад дієвості людського фактору в політиці. Звідси й ірраціональність, хаотичність, непослідовність як його засадничі характеристики. На думку автора, категорія “політичне життя” є достатньо дієвим інструментом у спробах зрозуміти особливості політичного процесу не як аномалії, а як нормального режиму функціонування певної політичної системи. У зв'язку із неможливістю проаналізувати всі аспекти політичного життя в межах однієї статті автор в даному випадку зверне увагу тільки на статусну організацію політичного життя як на один з найдавніших феноменів політики.

Отже, **метою** цієї статті є аналіз особливостей політичного життя в Україні (а саме, його статусної організації) з точки зору політико-антропологічного підходу. Для досягнення зазначеної мети автор ставить перед собою наступні **завдання**: виявлення специфіки категорії “політичне життя” як інструменту аналізу позаінституціональних, ірраціональних аспектів політики; виявлення антропологічних особливостей статусної організації політичного життя суспільства (а саме, стать, вік, стан здоров'я, заможність, комунікативні можливості та ін.).

Для аналізу політичного життя будь-якої країни треба перш за все визначитись зі змістом та функціями цієї категорії.

Як зазначає О. І. Демідов, “вона [категорія “політичне життя”] має своє специфічне значення, може служити ефективним методологічним інструментом для вимірювання найважливішої складової сучасної політики — людської, для “каталогізації” всього ірраціонального в політиці” [6, с. 156].

Необхідність цієї категорії постала відносно недавно і є результатом розвитку неklasичної наукової традиції. В ній знаходять відображення такі явища, як розуміння невідривності суб’єкта та об’єкта; полідетермінізм; активність, спонтанність світу, здатність до саморозвитку та самоорганізації; обмеженість раціонального пізнання цього світу та наявність в ньому того, що не вкладається у межі раціонального, але фіксується людською інтуїцією, психікою, культурою.

Життєва природа політики виражається не стільки її інституціоналізованістю та структурованістю, скільки постійними намаганнями політики вийти за межі встановлених норм, правил. Пов’язано це саме зі спонтанними діями людини, спричиненими багатофакторною мотивацією та ін.

“Політичне життя” розглядається сучасною політичною наукою як інтегративна, узагальнююча категорія, що включає в себе цілу низку вимірів.

Такими компонентами є: нормативність і ненормативність, роль та вихід з неї, інститути та позаінституціональні феномени, порядок та невідповідність, участь та співучасть, індивідуальність, традиції.

Однією зі складових політичного життя є статусна організація, яка, з одного боку, характеризує політику як жорстко впорядковану сферу суспільного буття, а з іншого — як сферу дії людського фактору. У статті розглядатиметься як перший, так і другий аспект.

В першому сенсі статусна організація покликана підтримувати систему владної ієрархії. Відносини влади, за класичним визначенням М. Вебера, означають “будь-яку можливість здійснювати в середині даних соціальних відносин власну волю навіть всупереч спротиву, незалежно від того, на чому така можливість базується” [цит. за 9, с. 87].

Владні відносини покликані створювати/підтримувати певну соціальну ієрархію. Поняття “ієрархія” (від грецького *hieros* — священний та *arche* — влада) означає розташування частин та елементів цілого в порядку від найвищого до найнижчого та характеризує пірамідальну структуру суспільно-політичної організації від найвищого рівня до найнижчого. Метою будь-якої ієрархії є встановлення та збереження внутрішнього порядку для забезпечення нормального функціонування системи. “Ієрархія об’єднує діючі соціальні сили і категорії” [7, с. 43].

Численні дослідження тваринного та людського світу довели, що ієрархічні відносини є необхідним аспектом життєдіяльності колективу.

Ієрархія виконує наступні функції: структурування групи та закріплення соціальних ролей, зменшення конфліктності всередині групи, збереження внутрішньої та зовнішньої стабільності групи.

В основі ієрархічних відносин лежить суспільна асиметрія, завдяки якій одні керують, а інші—підкоряються та виконують накази.

Сучасні теоретики демократії віддають перевагу поняттю “рівність”, але “ієрархія” виступає більш реальним і більш давнім феноменом, тоді як рівність більшою мірою залишається ідеалом.

В сучасних індустріальних та постіндустріальних суспільствах з раціонально-легальним типом політичної культури, тим не менш, ієрархічність або закріплюється у різноманітних законодавчих актах, посадових інструкціях, або ж вона незримо присутня у не декларованих, але обов’язкових для виконання правилах етикету, ритуалах, корпоративних нормах, в яких простежується вплив традиційної культури. Наприклад, в такому інституті, як депутатська недоторканість, простежується не тільки (і не стільки) суспільна необхідність, скільки прояви стремління посісти високий політичний статус.

Політичний статус—це позиція, місце індивіда у системі владної ієрархії, яке характеризується правами щодо представників більш низьких позицій та обов’язками щодо представників більш високих позицій цієї ієрархії.

Поняття “політичний статус” відображає вертикальні стосунки між індивідами та групами стосовно політичної влади. Система статусів закріплюється в суспільстві завдяки системі заборон.

“В суспільних системах заборони тою чи іншою мірою є індикатором соціально-політичної ієрархії” [2, с. 183]. Поняття “табу” визначає систему правил та норм поведінки для носіїв того чи іншого політичного статусу. Соціальна функція табу полягала в тому, що перехід від одного статусу до іншого характеризувався зняттям ряду табу: харчових, сексуальних, поведінкових. Це, в свою чергу, викликало емоції страху та поваги стосовно вищих прошарків суспільства.

Зупинимось більш детально на основних показниках політичного статусу.

Найважливішими критеріями статусної організації політичного життя виступають такі поняття, як “стать” та “вік”.

Стосунки домінування та підкорення, характерні для взаємовідносин між статями в тваринному світі, притаманні і стосункам у світі людському. Тобто виділення соціальних ролей та статусів за статевою ознакою виконує функцію впорядкування статусної структури та ієрархізації.

“З розвитком складних форм людської культури і цивілізації це призвело до закріплення жорстких імперативів гендерної поведінки. Згідно цих ролей, чоловік повинен володіти силою і знаннями, виступати в ролі годувальника родини, брати участь у житті суспільства. Жінка має займатися домашнім господарством, народжувати і ростити дітей” [9, с. 393].

“Навіть на підсвідомому рівні нерідко жіноча роль асоціюється з підлеглою функцією (“жертвою”), тоді як чоловіча — з домінуючою (“насильником”). У багатьох людських культурах активна гомосексуальна позиція сприймається природно, тоді як пасивна — різко негативно. Одні з найбільш розповсюджених лайливих висловів у різних суспільствах

пов'язані із геніталіями, поміщенням того, кого лають, в позицію жінки” [9, с. 391].

“В сучасному суспільстві нерівність між чоловіком і жінкою зберігається. Не дивлячись на те, що в результаті багаторічної боротьби жінки добились в найбільш розвинених країнах виборчих прав, можливості отримувати вищу освіту і робити особисту кар'єру, чоловіки, як і раніше, мають більш високий реальний статус” [9, с. 395].

Антропологами помічено, що, як правило, жінка не займає високого статусу в соціально-політичній ієрархії. Однак важливо зауважити, що у багатьох суспільствах до жінки звертаються для вирішення конфліктних, і навіть кризових, ситуацій, що погрожують розпадом соціального цілого. Так, наприклад, у кавказьких народів жінка може своєю волею припинити кровну ворожнечу. Під час Великої Вітчизняної Війни для підняття патріотичного духу радянського народу широко застосовувався символ саме “Батьківщини-матері” та ін. Сучасний світ багато у чому є нестабільним. І така глобалізація нестабільності може привести (а в деяких країнах вже привела) до появи жінок — політичних лідерів і до масового залучення жінок до політики. Наприклад, у деяких країнах Скандинавії представництво жінок у нижніх палатах парламентів сягає майже 50% (у Швеції 43% на 1998 р., у Данії 37% станом на 1998 р., у Фінляндії 37% на 1999 р.) [За даними: 8].

Важливими складовими політичного статусу є фізичне здоров'я суб'єкта політики. “Фізичне здоров'я владного тіла розглядається як запорука існуючої в ньому благодійної для суспільства (світу) благодаті. В архаїчних соціумах вождя відсторонювали від влади при перших ознаках хвороби або старечої деградації” [Цит за: 4, с. 294]. Ілюстрацією цього феномена в сучасних суспільствах може бути, наприклад, той факт, що навіть якщо тіло лідера має явні ознаки старіння або недуги, на офіційних зображеннях воно все одно публікується у найбільш привабливому образі.

Наприклад, у кабінетах державних службовців портрети з обличчям Президента В. Ющенка зображують останнього у стані до отруєння. “Ідеальний образ несумісний з хворобами, характерними для простих смертних. Звідси атмосфера таємничості навколо хвороби Леніна, затушовування художниками паралізованої лівої руки Сталіна, таємниця його хвороби і останніх днів” [5, с. 13]. Часто навіть у демократичних суспільствах стан здоров'я лідера держави відноситься до розділу державних таємниць (наприклад, від громадськості тривалий час приховувалась інформація про стан здоров'я Дж. Кеннеді). Одним з яскравих сучасних прикладів є ситуація з хворобою кубинського лідера Ф. Кастро.

Не менш важливим показником статусу та ролі політика є сила, яку він демонструє. За виключенням рідких випадків прямого насильства, політики частіше використовують символічну демонстрацію своєї сили.

Причому для цього використовуються т. зв. “зовнішній” та “внутрішній” силові коди. “Зовнішній” силовий код передбачає демонстрацію сили до зовнішніх по відношенню до політика об'єктів (електорату, політичних опонентів). “Внутрішній” силовий код існує для демонстрації сили всередині “команди” політика.

Найбільш характерним показником сили політиків, що використовується для внутрішнього кодування, є організація повсякденних практик та неформального спілкування в команді. До них відносяться організація партійних застіль, багато елементів яких є показником статусу та ролі політика. Це такі елементи: місце розміщення за столом, черговість проголошення тостів і, найголовніше, вибір та спроможність у вживанні спиртних напоїв.

Слід зазначити, що використання “внутрішнього” коду у “зовнішніх” комунікаціях сприймається як провокація та викриття, а отже і негативно впливає на статус політика. На цьому феномені побудовані війни компромату, які відбуваються, як правило, під час виборчої кампанії.

Одним з найважливіших статусно-рольових маркерів у політиці, поруч зі статтю і станом здоров’я, є *вік*. Причому вік розглядається не як показник фізіологічних процесів, а як категорія соціальна. “Молодість”, “зрілість” та “старість” розглядаються з точки зору соціальних характеристик, притаманних кожному з цих періодів.

Традиційні суспільства характеризуються соціальною структурою, яка базується на віці, де старші здійснюють жорсткий соціальний контроль над молодшими.

“Суспільство не може вижити без власного відтворення, змістом якого є передача старшими соціокультурного досвіду наступним поколінням. Однак, як встановлено, вона може здійснюватися в умовах безпосереднього контакту отримувачів та передавачів традиції тільки за наявності позитивного емоційного клімату” (поваги, любові, дружби) між ними [3, с. 363].

“В процесі становлення людського суспільства виникла історично перша соціально-політична ієрархія, основана на статеві-віковому принципі. Вона проявлялась у різноманітних нормах, що регламентували поведінку старших і молодших вікових груп. Норми перших пов’язувались із високим соціальним престижем, з владними позиціями в соціумі, норми ж других—з підкоренням” [1, с. 351].

В традиційних суспільствах таке соціально необхідне домінування старших над молодшими здійснюється за допомогою культу пращурів.

“Вважалося, що індивід, помираючи, переходить до статусу пращура, набуваючи тим самим надприродної (магічної) сили. Тому пращури якби мали повний контроль над долею живих нащадків. Їх волю уособлювали старі, підтримуючи з ними контакт за допомогою обрядів... Прокляття (негативна санкція) або благословення (позитивна) з боку старших є ефективним засобом соціального контролю...” [1, с. 364].

Дослідниця О. В. Великанова зазначає, що така організація держави на родовій основі характерна для держав зі слаборозвиненим громадянським суспільством. Такі держави “часто намагаються організувати свій устрій по типу архаїчному—зберегти подібність родової організації із лідером у ролі батька або старійшини” [5, с. 15].

Додамо, що вікова ієрархія притаманна і політичному життю сучасних індустріальних та постіндустріальних суспільств. Зокрема, це просте-

жується в таких феноменах: звернення до культу пращурів у програмних та пропагандистських заявах політиків, неформальні аспекти діяльності різного роду політичних об'єднань (партій, команд політиків, колективних органів влади), пов'язані із нав'язуванням молодим представникам організації менш престижної, т. зв. “брудної”, рутинної роботи і вибором більш престижної роботи більш зрілими представниками організації.

“Залишки” цього феномену спостерігаємо і в житті сучасних суспільств. Однією з багатьох ілюстрацій може бути, наприклад, інаугураційна промова Дж. Кеннеді. “Промова Кеннеді рясніла патетичними виразами та метафорами, асоціаціями з біблійною мовою та красномовними розмірковуваннями про минуле. Тим самим президент як би ставив себе до одного ряду з великими діячами минулого і намагався викликати у публіки переконання божественності його місії” [10, с. 232].

Соціально-політична система, організована за віковим принципом, існує завдяки системі заборон (табу), за допомогою яких молоде покоління контролювалося старшим. Це, в свою чергу, викликало амбівалентне ставлення до старших у молоді. З одного боку, це повага та підкорення, з іншого, — намагання скоріше зайняти їхні позиції.

При такому стані речей молодь стає знаряддям в руках харизматичних лідерів (які не мають права на владу з точки зору традиції). Тут можна провести паралель із сучасністю. Одним з найважливіших напрямів діяльності багатьох сучасних політичних партій є робота з молоддю. При цьому, як правило, на перших порах проявляються архаїчні риси взаємовідносин старших із молодшими. Їм даються найменш престижні завдання, де не останню роль відіграє фізична сила та витривалість, притаманні молоді.

Однак статусно-рольова структура сучасних суспільств не співпадає з традиційною моделлю, де старші домінували над молодшими.

“...Криза авторитету старших поколінь, викликана НТР, фіксується повсюди. Скрізь молодь тепер запозичує досвід не стільки у старших, скільки у найбільш успішних однолітків, більш того, старше покоління все частіше вчиться у молодих” [цит. за: 3, с. 362].

Сучасну політичну культуру українського суспільства можна назвати молодіжною або орієнтованою на молодість з притаманною їй демонстрацією витривалості у галузі фізичного здоров'я (спорт, вживання алкоголю, жінки), “несерйозністю” у поведінці та ін. Але така ситуація несе в собі і негативні для суспільства моменти. Зокрема, руйнуються канали трансляції традиційних цінностей, моделей суспільно прийнятної поведінки. Замість зруйнованих традицій молодіжна субкультура поки що не спроможна продукувати нові, соціально життєздатні традиції та моделі поведінки.

Яскраво виражених статусних характеристик набуває й економічна сфера життя суспільства.

Важливу роль у визначенні політичного статусу суб'єкта політики відіграють економічні фактори. Однак символом високого політичного статусу в цьому випадку будуть не стільки величезні банківські рахунки, скільки їхнє матеріальне втілення у вигляді одягу, їжі, предметів побуту, будинків, автомобілів та ін.

Ще одним показником політичного статусу є комунікативні характеристики суб'єкта політики. Сюди перш за все входять такі комунікативні атрибути влади, як особистий автотранспорт, телефонний зв'язок, прослуховувальні пристрої, а також швидкість здійснення комунікації. З підвищенням конкурентності політичної сфери можна говорити про те, що статус суб'єкта політики оцінюється вже не стільки доступом до джерел комунікації, скільки швидкістю та ефективністю її здійснення.

“Використання засобів зв'язку та пересування в якості символів влади має означати сприйняття влади перш за все як системи комунікацій. При цьому транспортні засоби символізують владу над територією та населенням, а телефонні апарати—переважно контроль над власне політичною спільнотою: устрій та інтеграцію ієрархії самої влади, тобто спільноти її носіїв як комунікативного середовища” [11, с. 319].

Таким є перелік основних факторів, які зумовлюють статусну організацію політичного життя. Неможливо виокремити серед них один головний, всі вони діють комплексно, утворюючи унікальний феномен політичного життя.

Проаналізувавши антропологічні аспекти статусної організації політичного життя суспільства, автор дійшов наступних висновків.

Методологічна доцільність та виправданість введення категорії “політичне життя” до аналізу політики зумовлена наступними чинниками: для відображення нелінійності, суперечливості, різноманітності політики та непередбачуваності форм її здійснення, пов'язаних із фактором людської активності, потрібні категорії, здатні відобразити ці властивості політики; розробка цієї категорії дозволить вийти за межі держави, інтересів, ідеології та відкриває шлях до використання розумових конструкцій, спроможних відобразити позаінституціональні форми політики, політичної поведінки, різноманітних типів її мотивації, політичної антропології, психології, аксіології, культури та ін.

Антропологічні особливості політичного життя відбиваються на його статусній організації. Політичний статус відображає стан та функції, які виконує суб'єкт в політичній ієрархії. Саме статус суб'єкта політики містить в собі багато позаінституціональних, антропологічних характеристик, які з'явилися ще на світанку людської історії як продовження біологічних рис лідера.

Для сучасних суспільств з раціональною політичною культурою тою чи іншою мірою притаманні статусні характеристики традиційних суспільств. Найважливіші з них статеві-вікові фактори, дія яких реалізується в розподілі статусів відповідно до статі та віку суб'єкта політики. У сучасних суспільствах відбувається зсув в бік жіночої та молодшої політики. Жінка — політичний лідер здебільшого вже не сприймається як аномалія. Причому жінки посідають найвищі позиції у традиційно чоловічих галузях військової оборони, ядерної енергетики та ін. Молодість політика також сприймається досить позитивно, що цілком відповідає орієнтації сучасної глобальної політичної культури на інновативність, динамічність.

Важливу роль в статусній структурі політичної сфери відіграють комунікативні характеристики, а похідну—економічні.

Тобто сучасні суспільства з раціональною політичною культурою показують, що на рівні повсякденних неформальних практик продовжують відтворюватись з тими чи іншими особливостями моделі соціально-політичного структурування, притаманні традиційним політичним культурам.

Література

1. Бочаров В. В. Власть и возраст// Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии: в 2 т. / Т. 1. Власть в антропологическом дискурсе. — СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2006. — С. 351–360.
2. Бочаров В. В. Истоки власти//Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии: в 2 т. / Т. 1. Власть в антропологическом дискурсе. — СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2006. — С. 169–219.
3. Бочаров В. В. Россия: Молодость против Старости? Антропологический аспект/ Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии: в 2 т. / Т. 1. Власть в антропологическом дискурсе. — СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2006. — С. 360–377.
4. Бочаров В. В. Символы власти или власть символов?// Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии: в 2 т. / Т. 1. Власть в антропологическом дискурсе. — СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2006. — С. 274–305.
5. Великанова О. В. Функции образа лидера в массовом сознании/Психология и психоанализ власти. Т. 2. Хрестоматия. — Самара: Издательский Дом “БАХРАХ”, 1999. — С. 5–26.
6. Демидов А. И. Категория “политическая жизнь” как инструмент человеческого измерения политики//Полис. — 2002. — № 3. — С. 156–162.
7. Дюмон Л. Homo hierarchicus. Опыт описания системы каст. — СПб.: Издательская группа “Евразия”, 2001. — 480 с.
8. Женщины в политике: мировой обзор//Демоскоп Weekly. — № 53–54. — 4–17 февраля 2002 г. // <http://www.demoscope.ru/weekly/2002/053/analit01.php>
9. Крадин Н. Н. Политическая антропология. — М.: Логос, 2004. — 272 с.
10. Разворотнева С. В. Язык власти, власть языка//Психология и психоанализ власти. Т. 1. Хрестоматия. — Самара: Издательский Дом “БАХРАХ”, 1999. — С. 220–237.
11. Щепанская Т. Б. Символическая репрезентация власти: атрибутика/ Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии: в 2 т. / Т. 1. Власть в антропологическом дискурсе. — СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2006. — С. 313–327.

В. Н. Дидук

Ассистент кафедры политологии Института социальных наук Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
к. 35, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина
тел. 0 482 68-43-73 (р. т.)

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАТУСНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ В СОВРЕМЕННЫХ ОБЩЕСТВАХ

Резюме

В статье рассматривается феномен статусной организации политической жизни. Особое внимание уделяется антропологическим аспектам формирования политического статуса. Исследуются проявления традиционной культуры в формировании статуса субъектов политики в современных обществах.

Ключевые слова: политическая жизнь, политический статус, политическая иерархия, пол, возраст, табу.

V. N. Diduk

Assistant of the chair of Political science of the Institute of social sciences
of I. I. Mechnikov Odessa National university

r. 35, French boulevard, 24/26, Odessa, Ukraine, tel. 0 482 68-43-73

**THE ANTHROPOLOGICAL ASPECTS OF POLITICAL LIFE STATUS
ORGANIZATION IN CONTEMPORARY SOCIETIES**

Summary

The phenomenon of political life status organization is being considered in this article. Special attention is paid to the anthropological aspects of political status formation. The features of traditional culture in forming of political actor status in contemporary societies is also being considered.

Key words: political life, political status, political hierarchy, gender, age, taboo.